

RUMUNJSKI HRVATI U PRETPREPORODNOM I PREPORODNOM RAZDOBLJU

S a n j a V u l i ć

Hrvate u Rumunjskoj može se, prema podrijetlu i dijalekatnim osobinama njihova govora, podijeliti u pet osnovnih skupina od kojih četiri žive u zapadnome Banatu, u kraju koji je nekoć bio istočni dio Austro-Ugarske Monarhije, a danas je zapadni dio Rumunjske. Među njima najzapadniju, a ujedno i najmlađu skupinu čine Hrvati kajkavci u selu Keči, zapadno od Temišvara na granici s Jugoslavijom. U svoj su novi zavičaj doseljavali u razdoblju od 1788. do 1801. g. iz donjeg Pokuplja. Ukupno je u Keču stiglo 98 hrvatskih obitelji, a danas, nakon dvjesto godina, u tom selu živi samo oko stotinu Hrvata. To je uglavnom posljedica asimilacije, jer je samo manji dio Kečana preselio u obližnje veće selo Čenej, koje je inače bilo obitavalište druge skupine rumunjskih Hrvata. U Čenej je 1820. g. doselilo nekoliko obitelji plemića Vučetića iz Brinja, od kojih je danas preostala samo jedna obitelj pa su to danas jedini Hrvati čakavci u Rumunjskoj.

Treću skupinu čine šokački Hrvati u selu Rekašu, također u blizini Temišvara, ali istočno od toga grada. Hrvati su u današnjem višenacionalnom Rekašu starosjedioci. Pretpostavlja se da su u taj kraj pristigli sredinom 17. stoljeća iz istočne Slavonije, a danas ih je preostalo manje od dvije stotine. Šokački su Hrvati bili starosjedioci u još jednom mjestu sjeverno od Rekaša, poznatom banatskom marijanskom prošteništu Mariji Radni, gdje se spominju već od 1520. g., a danas su u potpunosti asimilirani. Asimilacija je progutala i

šokačke Hrvate što su živjeli u trima selima istočno od Radne. To su sela Milova, Sarviši i Bolč na magistralnoj cesti prema Erdelju. Prema tome, od некоć brojnih šokačkih Hrvata, do danas su se u Rumunjskoj održali samo rekaški Hrvati. Njihovu je održanju znatno pripomoglo i doseljenje nove skupine Hrvata 150 godina poslije prve skupine hrvatskih naseljenika u Rekašu. Novopridošli Hrvati bili su ikavci šćakavci iz Gorskoga kotara, uglavnom podrijetlom iz Mrkoplja čiji govor pripada zapadnom novoštokavskom dijalektu, a u Rekaš su stigli iz okolice Ostrogona gdje su neko vrijeme radili kao drvosječe i drvodjelci. Hrvatski rekaški starijedioci koji su za grad Ostrogon rabili ime Gran, nazvali su ih Granerima.

Četvrtu skupinu, ujedno najstariju i najbrojniju, čine karaševski Hrvati koji žive u sedam sela u gorskom dijelu jugoistočnoga Banata, južno od grada Ričice (rum. Reșița). Ta etnička skupina koja je dobila ime po najvećem selu Karaševu, daleko je najvitalnija. Iznimka je selo Jablča koje je danas prilično porumunjeno. Dio karaševskih Hrvata preselio je u gradić Oravicu, južno od Karaševa (rum. Oravița). Ne zna se točno kad su tamo stigli, ali je sigurno da je u 18. stoljeću u tom gradiću živjela povećana skupina Hrvata koji su postupno potpuno asimilirani. Slična sudbina čeka i karaševske Hrvate u selu Tirolu, zapadno od grada Ričice. To je selo osnovano početkom 19. stoljeća kada je u taj kraj, osim njemačkih doseljenika, pristiglo i nekoliko desetaka karaševskohrvatskih obitelji čiji se potomci danas ubrzano rumunjiziraju. O podrijetlu karaševskih Hrvata postoji više teorija, kao i o vremenu njihove selidbe u kraj u kojemu danas žive.

Posljednju, petu, skupinu čine Hrvati u gradu Sulini na delti Dunava u najistočnijem dijelu Rumunjske. O njima se zna samo da su u Sulimu došli kao riječni piloti (navigatori) prije više stoljeća te da su se prije tridesetak godina još uvijek bavili tim poslom i govorili hrvatski.

Prva objavljena djela čiji je autor rumunjski Hrvat potječu iz dvadesetih godina 19. stoljeća. Riječ je o četirima knjigama propovijedi franjevca Adalberta Horvatha, rodом iz Oravice. Svoju prvu knjigu pod naslovom *Korizmena govorenja od muke i smrti Gospodina Isukrsta, pokore i strašnoga suda Božjega*, Horvath je objavio 1824. g. Ta je godina za njega vrlo plodna jer objavljuje još dvije knjige: *Sveta Govorenja od različitih Svetkovina u kratko složena* te prvu knjigu svojih nedjeljnih propovijedi pod naslovom *Nediljna Govorenja za sve Nedilje cile Godine*. Druga knjiga nedjeljnih propovijedi, koja je ujedno i

posljednje Horvathovo objavljeno djelo, tiskana je sljedeće 1825. g. Kako su sve te knjige tiskane u Budimu, grafijska rješenja u potpunosti su podudarna s grafijom ostalih hrvatskih tekstova tiskanih u tom gradu. Riječ je o slavonskoj grafiji, kakvu susrećemo u drugoj polovici 18. stoljeća u djelima Blaža Tadijanovića, Matije Antuna Reljkovića, Marijana Lanosovića, Antuna Kanižlića i drugih slavonskih pisaca toga doba. Uz uobičajene grafeme (*x* za *ž*, *sh* za *š*, *cs* za *č*, *nj* za *nj* i *lj* za *lj*) rabe se dvostruka grafemska rješenja za foneme *đ* i *ć*, najčešće zavisno o podrijetlu tih glasova, pa se npr. u riječima grčkoga podrijetla *Evangjelje* (3,2, knj.1)¹ i *Angjel* (3,98, knj.1) *đ* piše *gj*, a u hrvatskim riječima češći je grafem *dj*, npr. *novorodjeni* (3, X, knj.1) ili *sudjeni* (3,9, knj. 1). Ako je *ć* nastalo jotovanjem obično se bilježi kao *tj*. npr. *uskersnutje* (3, XIV, knj. 1), a u ostalim se slučajevima rabi grafem *ch*, npr. *plemich* (3,9, knj.1) ili *pomoch* (3, VI, knj.2). Vokalno *r* redovito se bilježi grafemom *er*, npr. *pervo* (1,7) ili *sercsbu* (1,7). Iz ponuđenih je grafijskih rješenja moguće ponešto saznati i o izgovoru tih riječi jer se iza kratkoga akcenta obično piše udvojeni suglasnik, npr. *millost* (1,7) što se čita *mīlōst*; *vikka* (3, IV, knj. 1) što se izgovara *vīka*. Ponekad se označuje i dugi slog udvojenim samoglasnikom, npr. *kripostniim* (3,2, knj.1) što se čita *kriposnīm*, ili pak grafemom *h* u nastavku za genitiv množine, npr. *zlochah* (3, XII, knj.1) što se izgovara *zlóčā*. Sve navedene osobine uobičajene su u tzv. slavonskoj grafiji.

Među pravopisnim rješenjima odmah je uočljivo spajanje enklitike s riječju koja je nositelj akcenta, npr. *ukazalese* (1,7) *gdisi* (1,8), *czuosam shtoche* (1,9), *kojimatise* (1,11), *kudachete* (1, 21), a također i negacijske proklitike, npr. *nezadovolji* (1,7) ili *nenalazi* (1,8). Neovisno o tome, uočljiva je težnja za pisanjem riječi prema morfonološkim pravopisnim načelima, npr. *Otca* (1,7), *izpao* (1,11), *Sudca* (1, 230), što nije uvijek dosljedno provedeno pa je npr. zabilježen oblik *Svece* (1,230), a ne *Svetce*. Moguće je pretpostaviti da navedena grafijska, pa možda čak i pravopisna rješenja nisu Horvathov izbor nego su uvjetovana mjestom tiskanja njegovih djela. Međutim, ta se pretpostavka ni u kom slučaju ne može odnositi na jezik kojim su djela napisana, a to je opet jezik slavonskih pisaca. Ta činjenica doista zadivljuje budući da je riječ o čovjeku koji je rođen i odgojen u karaševskohrvatskoj govornoj sredini u Oravici, a poslije do objave svojih djela živio u nehrvatskoj sredini u Ugarskoj. U takvoj bi situaciji bilo logično pretpostaviti da je Horvath pisao na karaševskohrvatskome. Umjesto

toga, on je svjesno izabrao onaj jezični izričaj koji je smatrao hrvatskim književnim jezikom, a koji je u njegovo vrijeme doista to i bio. Poznato je da se od sredine 18. stoljeća ikavska štokavština postupno ustaljuje na širem hrvatskom govornom području. To je jezik već spominjanih slavonskih pisaca koji se, upravo na temelju njihovih djela, početkom 19. stoljeća sve više standardizira i udomaćuje na širem, premda ne i cjelokupnom hrvatskom govornom području. Taj i takav jezik prihvatio je i Horvath, iako se prilično razlikuje od njegova karaševskohrvatskog rodnog govora. U tom je postupku sličan ilircima koji će se desetak godina poslije Horvatha također svjesno odricati svojih dijalekata radi stvaranja zajedničkog književnog jezika, samo što izbor književnog jezika neće biti isti.

Razlike između Horvathova karaševskohrvatskoga govora (koji je zbog svoje izoliranosti stoljećima ostao nepromijenjen) i jezika slavonskih pisaca uočljive su na svim razinama, od fonološke i morfološke do sintaktičke i leksičke. Na fonološkoj je razini najlakše uočljiva razlika u refleksu jata u naglašenom slogu, refleksu vokalnoga *l*, te konsonantskoga *l* na kraju sloga, odnosno riječi. U karaševskohrvatskim govorima realizira se arhaično samoglasničko slogotvorno *l*, npr. *dlbok*, *dlg*, *pln*, *jablka*, zatim nereflektirani vokal jat koji se realizira kao jako zatvoreno *e*, npr. *posljednji* te nereflektirano suglasničko *l* na kraju riječi, npr. *učil*, *radil*. Za razliku od toga, u Horvathovim djelima vokalno *l* redovito je reflektirano u *u*, npr. *suza* (1,15), suglasničko *l* na kraju sloga redovito je reflektirano u *o*, npr. *pogerdio* (1,18), *pogazio* (1,18), *poznao* (3, V, knj.1), a također je konsekventna provedba ikavskoga refleksa jata, npr. *dillo* (3, V, knj.1), *poslidnjega* (3,2, knj.1) itd. Karaševci kažu *človik*, *lud'e*, a Horvath u svom tekstu rabi inačice *csovik* (1,11) i *ljudi* (3,385, knj.1).

Na morfološkoj razini razlika je najuočljivija u deklinacijskim paradigmama, komparaciji pridjeva i tvorbi futura. Dok u karaševskim govorima instrumental jednine muškoga roda ima nastavak *-am*, npr. *plugam*, *Bogam*, u Horvathovim je tekstovima redovito zabilježen nastavak *-om*: *s'Grishnikom* (1,21), *nacsinom* (3,2, knj.1), *Bogom* (3,159, knj.1). Nominativ množine jednosložnih imenica muškog roda ima nastavak *-e*, npr. *rogove*, *vragove*, a u Horvathovim tekstovima *-i*. Nominativ i akuzativ množine muškog roda u karaševskim su govorima izjednačeni, tj. oba imaju nastavak *-i*: *vidim sveci*, dok je u Horvathovim tekstovima provedena opozicija *sveci* — *svece* (1, 230). Dativ množine izjednačen je u Karaševaca s nominativom množine, npr. *da vi kažem*, a u Horvatha nije. U

Karaševaca je genitiv množine svih rodova izjednačen s lokativom množine, npr. *opačina, zloća*, dok je u Horvatha u genitivu množine nastavak *-a*, npr. *od vitrova i sivanja* (3, 2, knj.1), *suzah* (1, 15), *zlochah* (3, XII, knj.1), a u lokativu plurala ženskoga roda nastavak *-ama*, npr. *u zlochama i opachinama* (3, 96, knj.1). U karaševskom instrumental množine ženskoga roda *a*-deklinacije ima nastavak *-ami*, npr. *suzami, nogami*, a u Horvatha *-ama: suzama* (1, 12), *nogama* (1, 15).

Osebnosti karaševskih govora ogleda se i u analitičkom stupnjevanju pridjeva i priloga, pa se komparativni oblici tvore prefiksom *po-* uz pozitiv, a superlativi uporabom *naj-* umjesto *po-*, npr. *lako, polako, najlako; verni, poverni, najverni; lepo, polepo, najlepo*. Horvath rabi sintetičku komparaciju, npr. *laglje* (3, III, knj.1), *vechu* (1, 15), *najvirniji* (3, VIII, knj.2), *najlipshe i najcsistie* (2, XII). Futur I. tvori se u karaševskim govorima pomoćnim glagolom *laš, lam* te veznikom *da* i prezentskim oblikom glagola, npr. *la da bude, laš da primiš*. Sukladno tome nema ni infinitiva nego se umjesto njega rabi spomenuti spoj veznika *da* i prezentskog oblika. U Horvatha je infinitiv najnormalnije u upotrebi te uz pomoćni glagol *htjeti* služi pri tvorbi futura, npr. *che vikati* (3, 7, knj.1).

Na sintaktičkoj razini Horvath poput mnogih starijih pisaca oponaša latinske sintaktičke sklopove stavljajući predikat na kraj rečenice² čega u karaševskome govoru naravno nema. Izbor leksema također otkriva Horvathov odklon od rodnog idioma. Tako npr. u njegovim tekstovima susrećemo riječ *kucha* (1, 11) dok Karaševci rabe sinonime *iža* i *dom* u tom značenju. Horvath rabi blagdanska imena *Vodokerstje* (3, XI, knj.1), *Uskers* (2, XIII), *Duhovi* (3, III, knj.2) i naziv *korizma* (3, XI, knj.1), a Karaševci *Krstovdan, Velikdan, Rusalije* i *veliki post*. Horvathovo podrijetlo vidljivo je tek u neznatnim pojedinostima, npr. u imenu *Gjuragj* (2, XV) jer je ta inačica imena Juraj tipična za Karaševce; te u realizaciji akcenta u imenu Ivan pa on piše *svetog Ivanna* (2, XV) gdje udvojeno *n* upućuje na kratko naglašeno *a* pred njim, kako je uobičajeno u karaševskim govorima: *Ivāna*.

Svi navedeni primjeri jasno ukazuju kako se franjevac Adalbert Horvath, rumunjski Hrvat karaševskog roda, svojim djelom u potpunosti uklopio u pretpreporodna zbivanja u Hrvatskoj, premda u svojoj matičnoj domovini nikada nije živio. Poslije njega mogla se očekivati još snažnija djelatnost u preporodno doba, ali nažalost nije tako bilo. Horvath kroz dugi niz desetljeća ostaje jedina svijetla točka na području književne i općenito kulturne djelatnosti rumunjskih

Hrvata. Od ostalih se Karaševaca i nije moglo puno očekivati jer je to mahom neobrazovan puk koji je u svojim brdima izolirano živio usmjeren na svakodnevne poslove u seoskome domaćinstvu. Neka snažnija djelatnost u kulturnom i političkom životu mogla se prije svega očekivati od kečanskih Hrvata koji su uglavnom bili pripadnici plemićkih obitelji. Do ukinuća kmetstva 1848. godine njihovu su zemlju obrađivali kmetovi. Među kečanskim Hrvatima nije bilo nepismenih, svi su dobro živjeli, a knjige koje su čitali dolazile su i iz Hrvatske. Pa ipak, zbivanja hrvatskog narodnog preporoda u njih nisu imala odjeka, kao ni u Hrvatima u Čeneju koji su također pripadali višem društvenom sloju. Rekaški Hrvati bili su u znatno nepovoljnijem položaju. Upravo u preporodnom razdoblju bili su izloženi snažnoj mađarizaciji koja datira već od početka 19. stoljeća pa se ubrzo broj Hrvata počinje smanjivati. Usto, Rekaš je u dva navrata 1831. i 1836. g. zahvatila snažna epidemija kolere. Uza sve to, Rekašani u to doba pokazuju mnogo jaču volju za nacionalnom opstojnošću od Kečana i čenejskih Hrvata. Nakon što su ih od samog početka 19. stoljeća, kada je u Rekašu otvorena škola, povremeno podučavali franjevci provincije Bosne Srebrene, 1838. g. uspjeli su dobiti prvog stalnog učitelja, šokačkoga Hrvata koji je na rekaškoj hrvatskoj školi ostao do 1857. g., a djecu je podučavao na hrvatskome jeziku. Bio je to učitelj Paval Valkov. Zanimljivo je da su rekaški Hrvati, upravo u vrijeme ilirskoga pokreta u Hrvatskoj, svoju školu nazivali, osim *šokačka škula* još i *ilirska škula*, a svoju etničku skupinu *Šokcima* ili *Ilirima*. To ime ipak ne treba izravno dovoditi u vezu s ilirskim pokretom nego više s tradicijom nazivanja Hrvata tim imenom, koja se može pratiti već od 15. stoljeća. Zato o nekim konkretnim odjecima hrvatskoga narodnoga preporoda i ilirizma, među rekaškim Hrvatima toga doba ne može biti govora. Osim redovite nastave na hrvatskome jeziku, ništa se značajnije u toj sredini u to vrijeme nije događalo. Proći će još dobrih stotinu godina prije no što rumunjski Hrvati dožive svoj nacionalni preporod. Tako se u Karaševu, nakon prekida od tridesetak godina, 1936. g. ponovo u školi odvija nastava na hrvatskome jeziku. Nacionalna svijest naročito je u tom razdoblju došla do izražaja u Keči. Kečani u to doba imaju svoju kazališnu grupu, a poslije i knjižnicu i čitaonicu s knjigama i časopisima iz Hrvatske. Općenito pokazuju veće zanimanje za matičnu domovinu pa čak i posjećuju Hrvatsku te objavljuju kraće prikaze o svom zavičaju u zagrebačkim novinama, a uspostavljaju i veze s karaševskim i rekaškim Hrvatima. Rekaški Hrvati u tom razdoblju također uspostavljaju kulturne veze sa Zagrebom, imaju

svoju kazališnu grupu i pjevačko društvo, tamburaški zbor te čitaonicu u koju pristižu knjige i časopisi iz Zagreba. Imali su tada i učitelje iz Hrvatske. Bilo je to i vrijeme posjeta hrvatskih svećenika koji rumunjskim Hrvatima drže misije, ali i vrijeme gostovanja kečanskih tamburaša u Rekašu. Čak se i o sulinskim Hrvatima u tom razdoblju nešto više doznalo, pa je o njima bilo riječi u dubrovačkom listu *Narodna svijest* iz 1930. g.

Ukratko, poslije pretpreporodne književnojezične djelatnosti na zavidnoj razini, obilježene djelom franjevca Adalberta Horvatha, rumunjski Hrvati ostaju izvan kulturno-političkih zbivanja hrvatskog narodnog preporoda, a svoj preporod doživljuju stotinu godina poslije, tj. 30-ih godina 20. stoljeća. Nažalost, taj je nacionalni procvat nasilno prekinut 1948. g. Da se to nije dogodilo, danas ne bismo bili suočeni s izvjesnim skorim nestankom četiriju od pet skupina Hrvata u Rumunjskoj.³

IZVORI

1. *Korizmena Govorenja od muke i smerti Gospodina Isukersta, pokore i strasnog suda Boxjega*, Budim 1824, 289 str.
2. *Sveta Govorenja od razlicsutih Svetkovina*, Budim 1824, 367 str.
3. *Nediljna Govorenja za sve Nedilje cile godine*, knj. 1, Budim 1824, 528 str. i knj. 2, Budim 1825, 589 str.

LITERATURA

1. Pavle Ivić: Klokotič, *Fonološki opisi*, Posebna izdanja ANUBiH, knj. LV/9, Sarajevo 1981, str. 612–617.
2. Radoslav Katičić, Ilirci i ilirski jezik, *Forum* 27/88, br. 12, Zagreb 1988, str. 675–678.
3. Stjepan Krpan: *Hrvati u Keči*, Zagreb 1983.
4. Stjepan Krpan: *Od Karaša do Biferna*, Zagreb 1988.
5. Stjepan Krpan: *Hrvati u Rekašu kraj Temišvara*, Zagreb 1990.
6. Stjepan Krpan: *Portreti rumunjskih Hrvata*, Zagreb 1992.
7. Josip Lisac: Organski idiomi Hrvata u Rumunjskoj, *Glasje* 1, Zadar 1994, str. 173–174.

8. Josip Lisac: Prošlost i sadašnjost goranskoga dijalekatnoga stanja, *Mostariensia* 3, Mostar 1995, str. 109–114.
9. Ante Messner–Sporšić: Kolonije hrvatskih plemića u Banatu, *Zbornik za narodni život i običaje JAZU*, knj. 28, sv. 1, Zagreb 1931.
10. Milan Moguš: *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*, Zagreb 1993.
11. Petar Vlašić: *Hrvati u Rumunjskoj*, Beograd 1928.
12. Josip Vončina: *Analize starih hrvatskih pisaca*, Split 1977.
13. Balint Vujkov: *Cvjetovi mećave*, Zagreb 1971.
14. Sanja Vulić: Osvrt na karaševske govore, *Tjedan Hrvata iz Rumunjske HMI*, Zagreb 1994, str. 19–23.

BILJEŠKE

¹ Prvi broj označuje izvor, a drugi stranicu.

² Npr. *Idi sada u ovu Bashcsu, da nami u njoj s'tvojom poniznostjom ono Spasenje zadobijesh, koje mi po nepokornosti nashega Otca Adama u Bashcsi Raja zemaljskoga izgubili jesmo: idi sada u ovu Bashcsu i povratinam mir, ujedinjenje i millost Otca nebeskoga, koja po sagrishenju pervoga Otca Adama na pravednu sercsbu i osvetu probudili jesmo: u ovu dakle Bashcsu unichi morash o! poljubljeni Spasitelju! ako hochesh da Narod csovicanski od vikovitoga suxanjstva oslobodi se.* (1, 7)

³ Za stručnu pomoć pri pisanju ovoga rada zahvaljujem dr. Branki Tafri.